

491.82

№241

LIBRARY
STACKS
NOV 19 1975

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XXI, св. 1—2

БЕОГРАД, 1975.

ЈЕДАН КАТЕГОРИЈСКИ СЛУЧАЈ ГЛАГОЛСКЕ ХОМОНИМИЈЕ И ФОРМАЛНЕ ДВОВИДНОСТИ

I

Појава на коју ћемо овде указати настаје при сусретању или судару веома активних и продуктивних глаголских типова, као резултат њиховог делимичног преплитања. С једне стране су то нормални итеративи, несвршени парњаци свршених глагола с префиксом. С друге стране, с њима се у неким случајевима по облику подударају различити типови секундарне перфектизације, па имамо нпр. овакве односе:

зандсиџи, свршени вид, „затруднети, занети, зачети (плод, дете)“ (ингресивно значење) — према: *зандсиџи*, несвршени вид, нормални имперфектив према разним значењима глагола *з а н е т и* (потенцијално није искључено ни исто лексичко значење: зачињати, постајати бременита);

исјадаџи, свр., указује на интензивно или обилно извршену радњу (о падању кише, снега и др., при чему је глагол обично са речцом „се“), а могућно је и плуративно значење, вишеструке радње (пасти више пута, нпр. „Испадао је на поледици“) — према *исјадаџи*, несвр., нормални итератив према *и с п а с т и*;

надџаџи, свр., „дати доста, дати (у више махова) већу количину нечега“ (кумулятивно значење) — према: *надџаџи*, несвр., итератив од *н а д а т и*;

навџиџи се, свр., „возити се доста, досита, провести доста времена возећи се“ (сатисфактивно значење) — према: *навџиџи*

се, несвр., итератив према навести се (през. навезем се), нпр. „Навозимо се на Дунав“;

јомдѣйаѣи, свр., „метнути (више објеката)“ (плуративно, дистрибутивно значење) — према: *јомдѣйаѣи*, несвр., итератив према пометнути.

Иако су, како се види већ из наведених узорака, у питању веома активне глаголске категорије, ипак се примери оваквог двојства не срећу у језику нарочито често. То долази отуда што за оваква подударања постоје одређене погодбе, које ограничавају могућности преплитања показаних категорија (о томе ће напред бити речи), а и због спонтане тежње језика формалном диференцирању значења, избегавању двосмислености. Ипак, прелиставајући наше велике речнике, налазимо довољно потврда да засведоче поменуту појаву као категоријску, као и да укажу да она потенцијално постоји и у ширим размерама него што је налазимо у расположивој грађи.

II

Да наведемо нешто примера из објављених књига Речника САНУ, почињући од глагола с префиксом *за-*:

завлачѣиѣи — у свр. виду ми је познато из црногорских говора (у значењу: заравнати браном, дрљачом), а тако би се можда могао разумети и овај пример: „Прво се семе баци свуда по истрошеном орању, па се после браном завлачи“ (С. Мијатовић и Т. Бушетић, у Српском етнографском зборнику XXXII). — *завлачѣиѣи* (се), несвр., сасвим је обично; уп. и: „Малаксали коњи добри, грозном браном пути живе завлачећи равно поље“ (И. Мажуранић).

замѣцаѣи се, свр. (ингр.): „Тамо се замичу иза црних одиела слабо сакрита рамена њеке жене“ (Кумичић). — *замѣцаѣи*, несвр., обично је у активном облику, а потврђено је и *замѣцаѣи* се: „Слама...почне да се замиче за ноге коњима...и онима што иду по гумну“; „Стаде да плаче и да се под грлом замиче“ (Љубиша, значење: давити се).

заносићи, свр. (зачети, занети): „У слаткој љубави она након четири мјесеца заносила“ (Андрић), „Посумњао бих, да ти је мати, заносив те, издала ложницу законитог си мужа“ (Шеноа), „После неколико месеци она објави да је заносила“ (С. Миличић) и др.; пренесено: „Ако равница житом оброди, воћем усплуди и сваким благословом заноси — то је мирисна долина опет пуна ...цвијета и слатка меда” (Курелац). Редакција РСАНУ дала је и значење: почети носити (какав део одеће); почети хабати („Недавно си сашео то одело, а већ си га заносио за сваки дан”). — Обично је *заносићи* (*се*), несвр.

заседаћи, свр. (поседати; поставити некога да седне): „Голико времена диринцимо у истом јарму и никад не заседамо к’о људи” (М. Ђуричић), „Наша чета је...заседала ради ручка” (Драгојло Дудић); „За пуне га stole засидали” (нар. песма, можда поремећај вида због стиха и стила). — *заседаћи*, несвр., представља дублетски акценат, поред *заседаћи*.

заскакаћи, свр. (ингр.): „Раде и Ненад су заскакали као јарићи” (Д. Ђуровић), „Над гомилом заскакаше шешири” (Стј. Крањчевић) и др. — *заскакаћи*, несвр.: „Он се осјећа као да га изненада заскачу и заробљавају” (Ђопић) и још низ примера и значења.

заскакаћи се — обичније је као свр. („Заскака се покрај мора слана”) него као несвр. („И ноћас то коље и заскаче се на моју Омладинску” — Ђопић).

заударати, свр. (ингр.): „Заударату добоши...да стиже Крађорђе” (А. Протић), „Мештар ће...заударати овог пута у армонику” (В. Вукасовић) — према: *заударати*, несвр. (воњати).

С префиксом *из-* у Речнику САНУ налазимо повише потврда за ово двојство (указивањемо на значење сажетије):

избираћи, свр. („Избираше пет најбољијег овнова”) — и несвр. (бирати: „Богата је — може избирати”).

извиђати се, веров. свр. у примеру: „Променићемо ми власт. Најурићемо лопуже и газдаше. Капитале, здраво да се извиђамо. Твоје је доста и премного било” (Д. Ђосић) — и *извиђати*, несвр. према и з в и д е т и.

извла́чићи, свр. (поравнати дрљачом: „Кад се узоре њива... па извлачи браном, онда се усред њиве наспе гомилица земље”) — и несвр. према и з в у ћ и.

изврћаићи (дијал.), свр. (све вратити) — и несвр. („Дизао руке к небу и изврћао главу”, тј. извртати).

издизаићи се, свр. (поустајати: „Пошто се сви издижу...пију каву”) — и несвр. према и з д и ћ и с е.

измењаићи, свр. — али у старије доба и несвр. (мењати: „Лупаш фењере, куцаш на прозорима, измењаш људима фирме” — Сремац, а аналогних старијих потврда има и у Рјечнику ЈАЗУ).

измећаићи (дијал. уместо изметати), свр. („Боље би било да нас је море свих измећало” — Ћипико) — и несвр. према и з м е т н у т и.

изна(х)ддићи се, свр. (испадати се, о киши) — и несвр. у активном облику (изнаходити = изналазити).

изно́сићи, свр. (одећу, тј. похабати) — и несвр. према и з н е т и. Слично двојство имамо и у рефл. облику: „Кад се кокош износи, последње јој јаје буде као у голуба” (свр.) — и несвр. према и з н е т и с е.

изокрећаићи и *изокрећаићи*, свр. (испревртати) — и несвр. према и з о к р е н у т и.

израђаићи, свр. (родити више деце) — и несвр. (рађати). Слично је и у рефл. форми.

исе́ваићи се, свр. (сатисфактивно значење, о севању муња) — и несвр. („Енергију...*исијевају* сунца у...свмиру”, тј. зраче, испуштају зрачењем).

искáкаићи се, свр. (сатисф. значење, наскакати се) — и несвр. према и с к о ч и т и (у активној форми).

испа́даићи (се), свр. (о обилним падавинама) — и несвр. према и с п а с т и (у активној форми).

испо́стављаићи, свр. (плуративно значење: поставити више лица на какав положај) — и несвр. према и с п о с т а в и т и.

испре́длийаићи (се), свр. („...страшних октопода који су били испреплитали своје пипке”) — и несвр. према и с п р е л е с т и (се), а можда и према и с п р е п л е т а т и (се), где нису нађени примери за несвр., за разлику од *испредлийаићи*

(се): „Девет љета с косом њеном испреплиће злато своје” и др. (можда превој вокала у основи олакшава појаву функције итератива, уп. нпр. однос *задерићи* : *задираћи*).

исцрзати (-ам), свр. — поред *исцрзати* (истржем и истрзам) несвр. према и с т р г н у т и.

исходићи, свр. (испословати; уп. и „Шуме ће се хлада *исходићи*, срце моје јада за никада”, тј. избавити се, ослободити се) — и несвр. (излазити).

Додајмо још нешто потврда за префиксе *на-* и *йо-* из Речника Матице српске:

набираћи, свр. (кумулативно значење, одабрати доста предмета), такође *набираћи се*, свр. (сатисф., доста бирати) — и *набираћи (се)*, несвр. према н а б р а т и (с е).

навозићи (се), свр. (сатисф., навозати, навозати се) — и несвр. према н а в е с т и (с е) (през. навезем, навезем се).

надавати, свр. (кумул., о вишеструком давању) — и несвр. према н а д а т и. Такође *надавати се*, свр. (сатисф., досита давати) — и несвр. („Овдје ми се надаје прилика да споменем нешто”).

надизаћи, свр. (кумул., дићи доста предмета, дижући нагомилати), такође *надизаћи се*, свр. (сатисф., дизати досита) — и *надизаћи (се)*, несвр. према н а д и ћ и (с е), н а д и г н у т и (с е).

наметиаћи и *наметиаћи*, свр. (кумул., налагати) — и несвр. према н а м е т н у т и.

наносићи се, свр. (сатисф., носити досита) — и несвр. *наносићи* (итератив од н а н е т и).

нападаћи, свр. (кумул.: „Нападао ситан снијег”) — и несвр. према н а п а с т и.

находићи се, свр. (сатисф., находати се) — и несвр. (налазити се).

йометиаћи, свр. (плуративно значење, метнути више предмета) — и несвр. према п о м е т н у т и.

йонаметиаћи, свр. (плур.: „Па онда понамешта...целу своју фамилију”) — и несвр. према п о н а м е с т и т и (дем. значење).

йондсийи, свр. (неко време носити): „Облачиле су маћухине... поношене хаљине”. — Обично је *йоносийи се*, несвр.

йодадаиш, свр. (плур., о падању већег броја субјеката) — и несвр. према по па с т и („Прашина је већ попадала”).

йојримаиш, свр. (плур., о примању од стране већег броја субјеката: „Многи беху већ попримали пољске обичаје”, реч је о руским племићима) — и несвр. према по п р и м и т и.

йојушијайи, свр. („Попушташе волове”, реч је о пуштању волова из јарма) — и несвр. према по п у с т и т и. Биће, наиме, да и овде долази до потпуне формалне подударности, и у акценту и у облику, иако је у РМС диференциран акценат (за свр. вид је дато *йдиушијайи*, тип који се не очекује за ову глаголску основу).

йдседаиш, свр. („Поседали укућани”) — и *йдседаиш/йоседаиш*, несвр. према по с е с т и.

йосидјаиш, свр. (неко време стајати) — и *йосидјаиш/йосиојаиш*, несвр. (где се развило специфично значење и избледела мотивисаност).

III

Овај доста обиман иако не сасвим исцрпан списак глагола подударног облика а неподударног вида које смо нашли у наша два речника представља ипак само мален постотак свих итеративних основа у тим изворима. Њих налазимо, у ствари, само ако је испуњена двострука погодба: ако поред нашег типа постоје две речи које се могу схватити као полазне, основне у односу на њега; то је, с једне стране, иста основа као у нашем типу — само без префикса, а с друге стране глаголско образовање са истим префиксом али друкчијим (примарним) ступњем основе:

попадати:	падати	или:	износити:	носити
	попасти			изнети

У питању је, заправо, двојако порекло, двојак пут постајања нашег типа. Иако се полази од исте лексичке (етимолошке) основе, различит је непосредни извор, реч од које се изводе разматрани глаголи:

падати —→ попадати свр.
попасти —→ попадати несвр.

У једном случају, дакле, имамо просто додавање префикса глаголској основи, а у другом нормалну прераду перфективне основе у имперфективну, својерсном инфлексијом и суфиксима.

Конкретније разматрање системских односа открива нам ближе погодбе за развијање разматраног двојства.

1) Као најнормалнији случај настајања овог двојства можемо узети системе у којима је исходна реч (нулти члан) прости глагол свршеног вида. Системске односе у таквим случајевима можемо овако представити:

пасти → падати → попадати свр.

↓

попасти → попадати несвр.

Исте односе као код *попадајти* видимо и код *испадајти*, *нападајти*, *надавајти* (*дајти-давајти-надавајти* свр., *дајти-надајти-надавајти* несвр.), *издизајти* (*дићи-дизајти-издизајти* свр., *дићи-издићи-издизајти* несвр.), *надизајти*, *намејтајти* (*мејтући-мејтајти-намејтајти* свр., *мејтући-намејтући-намејтајти* несвр.), *помејтајти*, *израђајти*, *појримити*, *заскакајти*, *исцрпајти* и др.

2) Само је формално друкчије код глагола са двоструким префиксом, као:

крнути → кретати

↓

окренути → окретати → изокретати свр.

↓

изокренути → изокретати несвр.

или:

ставити → стављати

↓

поставити → постављати → испостављати свр.

↓

испоставити → испостављати несвр.

— јер глаголи са простом основом (први ред у схеми) нису у

оним многобројним случајевима у којима је итеративна основа везана за сложена образовања:

платити *плаћивати
наплатити → наплаћивати несвр.

У тим случајевима, наиме, не постоје глаголи (типа „плаћивати”, „писивати” — уп. *йойисиваџи*, „купљати” — уп. *накуйљаџи*) од којих би се изводила перфективна образовања.

5) Прегледом материјала стиче се утисак да су наши перфективни ликови знатно слабије заступљени него одговарајући имперфективни, да су они спорадична варијанта, неравноправан члан разматраног односа. Из тога би било погрешно извести закључак о слабој развијености категорија одговарајућих перфективних образовања. У питању су, напротив, врло активни типови, нарочито широко заступљени као образовања двоструког префикса. Тако наше *йодизаџи се*, *издизаџи се*, *йомеџаџи* (свр.) спада у исту категорију као *йоусџајаџи*, *йоумираџи*, *исџрелаџиџи*, *йоубијаџи*, *изразбијаџи*, *исџреламаџи* итд. — тј. у један од најпродуктивнијих глаголских типова.

Што се ипак код глагола с двоструким префиксом само изузетно јаљља разматрано видско двојство, разлог је у изостанку имперфектива, који опет изостаје зато што не постоји одговарајући перфектив од којег би се образовао:

разбити → разбијати → изразбијати свр.
*изразбити — *изразбијати несвр.

У богатијој речничкој грађи — какву садржи Речник САНУ — потврђује се, истина, доста образовања нашег хипотетичног типа „изразбити”. Тако налазимо: *изразвалиџи*, *израздвојиџи*, *исџоклониџи*, *исџосудиџи*, *исџрекинуџи*, *исџрекрсџиџи*, *исџрекуцаџи*, *исџремлаџиџи*, *исџресеџи*, *исџровалиџи*, *исџрозейсџи*, *исџромениџи* — и још доста сличних примера. Међутим, типови *изразвалиџи* и *изразваљиваџи* не стоје у видском односу, него им се значење по правилу подудару; при томе је варијанта са основом перфектива слабије заступљена у језику (бар засад), и најчешће остаје изван строже схваћених граница књижевног стандарда.

6) Са друкчијим системским ограничењима за појаву нашег типа срећемо се код глагола на *-нуџи*, и то не свих, јер треба изузети глаголе као *крџнуџи*, *меџнуџи* и сл., где је видски систем идентичан са другим морфолошким типовима (*крџнуџи-крџаџи*, *крџнуџи-џокрџнуџи-џокрџаџи* — исто је као *џасџи-џадаџи*, *џасџи-исџасџи-исџадаџи*). Реч је о оним случајевима где се проста основа јавља у две варијанте које бисмо могли схватити и као видски пар, али нам упоређење одговарајућих образовања с префиксима открива да није у питању нормални видски однос; нпр.:

викнути завикнути повикнути
 викаџи завикаџи повикаџи

или:

куцнути закуцнути покуцнути
 куцкаџи закуцкаџи покуцкаџи
 куцаџи закуцаџи покуцаџи

Очигледно је, наиме, да *завикаџи* или *џовикаџи* не могу бити итеративи одговарајућих глагола на *-нуџи* (кад затреба, итератив се друкчије прави, уп. *џодвикиваџи*). Можемо ићи и даље, и констатовати да ни *викаџи* није итератив од *викнуџи*, него је у питању обрнут однос, где је тип (семантички, а и по творби) секундаран, као специфичан облик који указује на издвојени елеменат радње, њено једноструко остварење (сингулативно значење). Систем је, према томе, овакав:

викаџи → повикаџи
 ↓ ↓
 викнути повикнути

У нашем другом примеру имамо пак тројни однос, где се *куцнуџи* и *куцкаџи* не ограничавају на међусобну везу, него се обоје на-слања на неутрално *куцаџи*.

У сваком случају, изостанак типичног видског односа између образовања с префиксом (као *завикаџи* и *завикнуџи*) искључује могућност настајања двојства које разматрамо.

7) Примери видског двојства које смо констатовали међу дериватима основе *ходити* (*исходити*, *находити*, *походити*; *изнаходити*) само привидно одступају од типичних случајева какве смо прегледали у т. 1—3. Наиме, глагол *ходити* је истог типа као и *носити*, *возити*, *влачити* и сл., иако се није сачувао његов основни облик, који би одговарао типу *не(с)ити*, *-весити* (изузимајући трагове у радном придеву глагола *ићи*: *ишао* од *и-шѣд-* и даље од *хѣд-*, што је иста етимолошка основа као у *ходити*). Настала празнина је надомешћена суплетивизмом са *ићи*, тако да је у вези с разматраним типом систем потпун:

ићи ходити → *находити* свр.

наћи → *находити* несвр.

исто је као:

вући влачити → *извлачити* свр.

извући → *извлачити* несвр.

Исто је тако *изнаходити* аналогно другим случајевима са двоструким префиксом (*наћи-находити-изнаходити* свр., *наћи-изнаћи-изнаходити* несвр. — једнако као *окренути-окрећити-изокрећити* свр., *окренути-изокренути-изокрећити* несвр.).

Знатној заступљености деривата од *ходити* у свршеном виду погодује постојање синонимичне основе *-лазити*, која се ограничава на функцију итератива, тако да долази до диференцијације значења. Наиме, потискивање основе *ходити* из нормалне итеративне функције (преовлађивањем основе *-лазити*) оставља за ову основу „слободан простор” за образовања свршеног вида.

IV

На основно системско питање дали смо одговор већ у наслову овог прилога: случајеви као *пометити* свр. и *пометити* несвр. не иду у позната колебања и двострукости глаголског вида, него представљају посебне речи, хомониме, речи различитог порекла (непосредног, у творби речи, док се у етимолошком смислу своде на исту праоснову). О томе јасно сведоче разматрани сис-

темски односи, а и случајеви акценатског и обличког диференцирања (в. уз *заседаџи*, *исџирзаџи* — у одељку II) са своје стране сведоче у истом смислу.

И у практичном стручном, у првом реду лексикографском раду ове типове је оправдано третирати као посебне речи. Тако се и поступало у нашим великим речницима (уп. нпр. *изокреџаџи*, *израђаџи*, *исџадаџи*, *исџосџављаџи*, *исџирзаџи* у Речнику САНУ, *набираџи*, *навозиџи*, *надизаџи*, *џомеџаџи* у Речнику МС, *измијењаџи*, *исџосџављаџи* у Рјечнику ЈАЗУ), али без потребне доследности. Одступања су понекад мотивисана тешкоћама у раздвајању примера који се могу двојако схватити, као и у генерализацији поступка, али делом настају и због превиђања праве природе овог двојства, па и саме видске разлике.

Миџар Пеџикан